

Ali Fuat Başgil, Eşref Edib ve Osman Yüksel Serdengeçti'nin Menderes İktidarının Din Politikalarına Bakışı (1951-1954)*

*Ali Fuat Başgil, Eşref Edib and Osman Yüksel Serdengeçti's Perspective on the
Religious Policies of the Menderes Government (1951-1954)*

İlker BAYRAM**

Öz

Menderes'in iktidara gelmesinin hemen ardından din hürriyeti ile ilgili umut verici sözleri ve muameleleri hem halk arasında hem de muhafazakâr basında heyecan oluşturmuştur. Ancak Menderes'in, bu olumlu yaklaşımını özellikle 1952 yılında yaşanan Malatya Hadisesi sonrasında devam ettirmediği görülmüştür. Hatta Menderes'in cumhuriyet inkılaplarına, Atatürk'e ve laikliğe en fazla kendisinin bağlı olduğunu ispat etmeye yönelik icraatlarının olduğu tespit edilmiştir. Tüm bunlara rağmen incelenen dönemde halk; dinî hürriyete daha fazla önem atfeden Millet Partisi (MP), İslam Demokrat Partisi (İDP) gibi partilere yönelmemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin karşısında bahsi geçen partilerin iktidara gelebilme ihtimallerine halkın inanmaması buna sebep olarak gösterilebilir. Bununla birlikte dinini özgürce yaşamak isteyen vatandaşlar Menderes iktidarı boyunca da öncekilere benzer sıkıntıları yaşamıştır. Bu çalışmada İkinci Menderes Hükümeti'nin (1951-1954) dine yönelik uygulamaları ve bu konudaki siyasetine Ali Fuat Başgil, Eşref Edib ve Osman Yüksel Serdengeçti'nin yaklaşımları incelenmiştir. Bahsi geçen kişiler dönemin Türkiye'sinde etkili olan muhafazakâr aydınlardır. Dolayısıyla incelenen süreçte dine yönelik politikaları ve halka yansımaları, kaleme aldıkları yazılarla oldukça iyi yansıtabilmişlerdir. Bu sebeple bu çalışmada Başgil, Edib ve Serdengeçti'nin Menderes iktidarının din politikalarına

* Bu çalışma İlker Bayram tarafından Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Doktora Programında tamamlanmış olan "TBMM'deki Partilerin Din Siyaseti (1951-1954)" başlıklı tezden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Görevlisi; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Atatürk İlkele ve İnkılap Tarihi Bölümü; ilker.bayram@bilecik.edu.tr, ibayram09@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-4830-7709

yaklaşımları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Ali Fuat Başgil, Demokrat Parti, Eşref Edib, Osman Yüksel Serdengeçti, Türk Siyasal Hayatı.

Abstract

Immediately after Menderes came to power, his hopeful words and actions regarding religious freedom created excitement both among the public and in the conservative press. However, it was seen that Menderes did not continue this positive approach, especially after the Malatya Incident in 1952. In fact, it has been determined that Menderes took actions to prove that he was the most loyal to the republican reforms, Atatürk and secularism. Despite all this, the people in the examined period; It did not turn to parties such as the Nation Party and the Islamic Democrat Party, which attach more importance to religious freedom. The reason for this may be that the public does not believe in the possibility of the aforementioned parties coming to power against the CHP. However, during Menderes' rule, citizens who wanted to practice their religion freely experienced similar problems as before. In this study, the outlook on of Ali Fuat Başgil, Eşref Edib and Osman Yüksel Serdengeçti to the practices of the Second Menderes Government (1951-1954) towards religion and its policies on the relevant issue were examined. The people mentioned are conservative intellectuals who were influential in Turkey at the time. Therefore, during the examined period, they were able to reflect the policies towards religion and its reflection on the public quite well with the articles they wrote. For this reason, in this study, Başgil, Edib and Serdengeçti's approaches to the religious policies of the Menderes government were evaluated.

Keywords: Adnan Menderes, Ali Fuat Başgil, Democratic Party, Eşref Edib, Osman Yüksel Serdengeçti, Turkish Political Life.

Giriş

Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte İslamcı faaliyetler siyasi hayatta etkin olmaya başlamıştır (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 329; Demirli, 2020: 69; Duman, 1997: 62; Çetinsaya, 2004: 437). 1945 sonrası kurulan partilerin genelinin açıkça İslami kimlik taşıdıkları görülmektedir.

(Duman, 1997: 62). Mardin'e göre bu dönemde Türkiye'de İslam'ın konumunu yeniden hatırlatan partiler bir bakıma “kök”ümüzün nereden geldiği bilincini canlandırmıştır (Mardin, 2017: 29). Demokrat Parti (DP) iktidarı süresince partiler oy kaygısıyla İslamcı çevrelere yakın durmuşlarsa da laik cumhuriyete aykırı, şeriat içerikli faaliyette bulunmamıştır. Hatta birbirlerini sürekli olarak İslamcılara ödün vermekle suçlamıştır (Kaçmazoğlu, 2012: 78). İslamcı olarak tanımlanabilen oluşumlar da bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) uygulamalarına karşı sağcı partileri desteklemiştir (Duman, 1997: 63). Dolayısıyla İslamcı oluşumlar, dönem itibarıyla kendilerine en yakın olarak görmeseler de en azından CHP'ye rakip olarak gördükleri DP'nin yanında yer almayı seçmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde İslamcılık, kabul gören bir yol olan “*muhafazakârlık*” üzerinden kendini ifade edebilmiştir (Bora, 2017: 342, 390; Şentürk, 2019: 38; Aktay, 2006: 349; Bora ve Erdoğan, 2006: 632; Çınar, 2020: 4). Kısakürek de bu doğrultuda “*dini muhafazakârlık*” derken muhafazakârlık ile İslamcılık arasındaki yakın ilişkiyi ifade etmiştir (Güzel, 2006: 334; Aktay, 2006: 346). Türkiye'de “*Sağ*”ın, “*Milliyetçilik*”in ve “*İslamcılık*”in ortak adı ve tanımı olarak “*Muhafazakârlık*” kullanılmıştır (Bora, 2017: 342). Bahsedilen muhafazakârlık İslami değerleri koruma anlamına gelmektedir (Şentürk, 2019: 38).

Bununla birlikte muhafazakârlığın halkın kendi türettiği bir olgu olduğu kanaati toplumun genelinde hâkim olsa da Nuray Mert, muhafazakârlığın, cumhuriyetin ilk yıllarında dinî konulardaki yaklaşım ve uygulamaların, yeni bir yol ile halkla uyumlu hale getirilmesi amacıyla oluşturulduğunu belirtmektedir (Mert, 2006: 316). Yine Mert'e göre, Adnan Menderes iktidarı ile gelişim gösteren muhafazakârlık, İslamcılık ve diğer sağ görüşlerin temelini oluşturmuştur (Mert, 2004: 414). Görüldüğü üzere kimisine göre muhafazakârlık İslamcılığın yerine kullanılırken kimisine göre de muhafazakârlık İslamcılığın temelini oluşturmaktadır.

Başgil, Edib ve Serdengeçti dönemin muhafazakâr halkının üzerinde oldukça etkili aydınlardır. Genel olarak 1950 seçimleri öncesinde muhafazakâr basının DP'ye mesafeli bir duruşu mevcuttu. Ancak seçimde

DP'nin sağladığı başarı ve Menderes'in seçim sonrası dinî özgürlüklere ve dine yönelik müspet yaklaşımı bahsi geçen aydınların da DP'ye olumlu yaklaşımlarına sebep olmuştur. Bununla birlikte gerek Menderes'e gerekse DP'ye mutlak bir bağlılık halinde olmamışlardır. DP'nin dine yönelik tutumlarını gerektiğinde destekledikleri gibi yeri geldiğinde eleştirmişlerdir.

1. Demokrat Parti'nin Muhafazakârlara Yönelik Politikaları

CHP'nin seçimler öncesinde tüm dinlere yönelik ılımlı tavırlarına rağmen halk, dinî konularda CHP iktidarı sırasında yaşadığı zorluklar sebebiyle kendisine daha yakın gördüğü DP'ye yönelmiştir.

1950 seçimlerinin hemen ardından Cumhurbaşkanı Bayar'ın muhalefetine rağmen, Adnan Menderes'in şahsi gayretleriyle önce ezanın aslından okunabilmesinin önündeki yasağın kaldırılması ardından radyoda dini yayın yapılabilmesi ve Kur'an okunmaya başlanması halkın nazarında Menderes'i önemli bir konuma yerleştirmiştir. Menderes iktidarıyla birlikte; Kur'an kurslarının sayısında gözle görülür artış yaşanmış, okullarda din derslerinin verilmesi için değil de verilmemesi için velilerden dilekçe şartı aranmış, imam hatip kursları imam hatip ortaokullarına ve liselerine dönüştürülmüş, ilahiyat fakültelerinin müfredatları gerçek anlamda dinî eğitim vermeye uygun hale getirilmiş, yıllardır Hac özlemi içinde olup da çeşitli sebeplerle gönderilmeyenlere Hac yolu açılmıştır.

Bununla birlikte Vatan gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman'ın 22 Kasım 1952 tarihinde Malatya'da suikasta uğramasının ardından, başta basın olmak üzere, ülkedeki laik kesimin baskıları sonucunda Menderes'in muhafazakârlara yönelik tutumunda ciddi değişiklikler olmuştur.

DP irticaya geçit vermediği izlenimi oluşturmak maksadıyla yeri geldiğinde muhafazakârlara karşı sert uygulamalar yapmıştır. Örneğin 1953'te Eşref Edib'e *Sebilürreşad*'taki bir yazısından dolayı 5 ay mahkûmiyet verilmiştir. Ancak bunun yanında DP dengeyi sağlamak adına Ocak 1953'ten itibaren Ankara Radyosu'nda yayına alınan "*Ablak Saat*" isimli programın ilk konuşmasını dönemin Diyanet İşleri Başkanı Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu'na yaptırmıştır (Öztemiz, 1997: 64). Menderes böylece bir

taraftan laik kesimi rahatlatırken bir taraftan da muhafazakâr kesime yanlarında olduğu mesajını vermeyi ihmal etmemiştir.

Duman'a göre DP'nin muhafazakâr çevrelerle bu inişli çıkışlı münasebetleri 1954 seçimlerine kadar devam etmiştir¹⁷⁹ (Duman, 2016: 145). Zürcher'e göre, Demokratların muhafazakârları rahatlatan siyasî faaliyetleri devlet içinde yer alan Kemalistlerce tehdit olarak algılanmıştır. Nitekim ordu içindeki kendilerini Atatürk'ün mirasçıları olarak görenler arasında, DP'nin ihanet içinde olduğu inancı hâkim olmuştur (Zürcher, 2000: 338).

2. Muhafazakâr Aydınların Demokrat Parti'nin Din Siyasetine Yaklaşımları

Döneminin muhafazakâr aydınları olarak tanımlanabilecek kişiler arasında; Ali Fuat Başgil, Eşref Edib Fergan, Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Osman Yüksel Serdengeçti, Peyami Safa, Sâmîha Ayverdi belirtilebilir. Ancak bu çalışmada Başgil, Eşref Edib ve Serdengeçti'nin, muhafazakârların kitleler halinde yöneldikleri DP'nin din politikası hakkındaki görüş ve eylemleri, edindikleri kanaatlerinin sebepleri üzerinde durulacaktır.

Bununla birlikte muhafazakârların tanınmış ve etkili simalarından Eşref Edib 1950 seçimleri öncesinde, seçimler için yaptığı bir değerlendirmede: “İmanlı ile imansızın ayrılacağı büyük imtihan günü” ifadelerini kullanmıştır (Edib, Nisan 1950: 2). Edib'in bu ifadeleri ilgili dönemdeki muhafazakâr aydınların Menderes'e ve DP'ye bakışlarını yansıtmaları bakımından önemli bir örnek olmuştur.

2.1. Ali Fuat Başgil

Menderes iktidarı süresince Başgil'in yazılarında üzerinde durduğu konular ekseriyetle laiklik, irtica ve din olmuştur. Önder'e göre, ülkede

¹⁷⁹ Nitekim 1954 seçimlerinin hemen öncesi sayılabilecek bir tarihte Omur'un kaleme aldığı yazıda, Anadolu'nun bir yerinde bir kaymakamın Kur'an harflerinin öğretildiği elifbaları toplattığı ve bunları basan matbaalar hakkında da soruşturma başlattığı haberi verilmiş bu konuda devrin Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ'ın da dikkati çekilmiştir. Bkz. Omur, 19 Mart 1954, s. 1, 4.

laiklik konusunun eleştirisi tutarlı ve ölçülü biçimde ilk olarak Başgil tarafından yapılmıştır (Önder, 2006: 292; Bora, 2018: 94). DP'nin fikir danıştığı kişilerden olan Başgil'e göre, dinin devletten beklediği tek hususun kendisine gölge etmemesidir (Demirli, 2020: 94). Başgil din ve vicdan hürriyetinin olduğu yerde beş unsurun da mutlaka bulunmasının gerekliliğini belirtir. Bunlar: Neye inanacağına karar verebilme, dinî emirleri yerine getirebilme, ibadet ve dua edebilme, din eğitimi alabilme ve dinî yayın ve telkin yapabilme hakkına sahip olmadır (Şimşir, 2017: 78; Bora, 2018: 94). Başgil'e göre; İnönü'nün, devrinin diktatörleri Hitler ve Mussolini'den öykünerek jandarma ve polis eliyle laiklik adına yaptığı uygulamalar halkı laiklikten nefret ettirmiştir (Demirli, 2020: 126). Başgil'in bu açıklamalarından; yüzyıllardır İslam inancıyla yoğrulmuş halkın, CHP'nin karşısında seçilme ihtimalini en yüksek gördüğü DP'ye yönelmesinin sebebi anlaşılmaktadır. Halk aynı tepkiyi CHP karşısında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'na da göstermiştir.

Başgil, Demokratların iktidara geldikten hemen sonra ezanın aslından okunma yasağını kaldırmasının halkın DP'ye olan şüphesini giderip güvenini tesis ettiğini düşünmüştür (Tunaya, 1998: 29). Ayrıca cumhuriyet döneminde Türkiye'de dinin devlet kontrolünde olduğunu, bunun da laik devlet anlayışı ile uyummadığını belirtir (Öztemiz, 1997: 63; Kaçmazoğlu, 2012: 103). Bunun yanında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tıpkı üniversiteler gibi özerk olmasının, laik devlet olunabilmesi adına gerekli olduğunu ifade etmiştir (Demirli, 2020: 138; Başgil, 2007: 215). Yine Başgil, ülkede laiklik adına yapılan uygulamaların halkın maneviyatını ciddi olarak tahrip ettiğini bunun sonucunda da sosyal yapının zarar gördüğünü belirtmiştir (Demirli, 2020: 151; Başgil, 2007: 277; Kaçmazoğlu, 2012: 113; Bora, 2018: 94). Halbuki İslam esaslarının toplum güvenliğine ve huzuruna en büyük vesile olduğunu ayrıca, dinin komünizmi şiddetle reddetmesinden dolayı da komünizmin dine en sert biçimde karşı olduğunu ifade etmiştir (Demirli, 2020: 152). Görüldüğü üzere Başgil, önceki dönemde dine ve dindarlara yapılan olumsuz davranışlara karşı çıkmıştır böylece bu konularda DP'yi zımnen teşvik etmiştir.

CHP döneminde din derslerinin velilerin isteği doğrultusunda

verilmesinin din eğitimi adına yeterli olmadığı gerekçesiyle DP Hükümeti, 21 Ekim 1950'den itibaren ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına ait müfredata din derslerini koymuştur (Albayrak, 2004:369). Bunun üzerine yapılan eleştiriler karşısında Başgil; Medenî Kanun'un 266. Madde'si gereği bu yapılan çalışmanın laikliğe aykırı olmadığını aksine devletin sorumluluğu adına bir görev olduğunu belirtmiştir (Albayrak, 2004:370; Kaçmazoğlu, 2012: 78). Bahsedilen maddede çocuğun dinî eğitimini belirleme hakkı anne ve babaya verilmiştir. Yukarıda bahsi geçen 266. Madde'nin günümüzdeki karşılığı 22 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen Türk Medenî Kanunu'nun 341. Madde'sidir (Resmî Gazete, 8 Aralık 2001: 65).

Ayrıca Başgil, Avrupa'da engizisyon mahkemeleri vasıtasıyla Protestanların iman esaslarına ve vicdan hürriyetine saldırılar yapıldığını, ülkemizde ise bir benzerinin CHP iktidarı zamanında inananlara karşı uygulandığını, bu türden uygulamaların başka örneklerinin de Rus Çarları tarafından yapıldığını belirtmiştir. Ardından 1912'de Nobel ödülü alan Fransız cerrah ve fizyolog Alexis Carrel'in, insanın suya ve havaya ihtiyacı olduğu gibi Allah'a da ihtiyacı olduğuna dair sözlerini aktarmıştır (Başgil, 2007: 112-114).

Başgil, dinî yayın yapabilme hakkının Müslümanlar için çok ehemmiyetli olduğunu belirtmiştir. Başgil'e göre bu tür yayınlar inananların bir bakıma kendilerini ifade edebilmelerine yarayan ağızları dilleri hükmündedir. Bu yayınların ruhları doyurma vesilesi olduğunu, dinî yayın yapabilme hakkının bulunmadığı yerlerde din özgürlüğünün olmadığını belirtmiştir. Bunun yanında CHP iktidarında Türkiye'de dinî eğitim ve yayın hakkının olmadığını dolayısıyla din âliminin yetişmediğini halbuki dinin eğitim ile yaşadığını yayın ile korunduğunu ifade etmiştir (Başgil, 2007: 125-127). Devletin sorumluluk alanı dâhilinde kişinin inancına, nasıl ibadet edeceğine karışılmayacağını altını çizmiştir (Başgil, 2007: 137, 139). Bu ifadeleriyle Başgil, devletin ibadeti Türkçe yapmayı zorunlu kılamayacağını mesajını vermiştir. Görüldüğü üzere Başgil, laiklik adına dinî konularda yapılan tüm kısıtlamalara karşı olduğunu gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak yapılan baskıların insan haklarına aykırı olduğunu ifade etmiştir.

Başgil, 1924 Anayasasının 75. Madde'sinde kişiye inanç ve ibadet hürriyeti tanındığını belirtmiştir (Başgil, 2007: 141). 1982 Anayasasının 14. ve 24. Maddelerinde ise ibadete devlet tarafından yapılabilecek müdahalenin şartları yer almaktadır. 14. Madde'de devletin bütünlüğünü bozmak, varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, din, mezhep ayırımı yapmak, din ve mezhep üzerine bir devlet düzeni kurmak amaçlarıyla hürriyetin kullanılamayacağı belirtilmiştir (Resmî Gazete, 20 Ekim 1982: 4). 24. Madde'de ise, Herkesin vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğu, 14. Madde'ye aykırı olmamak şartıyla ibadetin serbest olduğu, kimsenin dinî inançlarından dolayı suçlanamayacağı, din eğitiminin devletin gözetiminde yapılacağı, okullarda okutulan din dersleri haricinde kişinin isteğiyle dinî eğitim alabileceği belirtilmiştir (Resmî Gazete, 20 Ekim 1982: 7). Bu bilgileri vermesinin ardından Başgil, kişinin gerek ibadethanelerde gerekse hususi hanesinde yaptığı ibadete devletin müdahale edemeyeceğini belirtmiştir (Başgil, 2007: 143).

Bora, Tek Parti idaresinin milletin manevi değerlerine yaptığı tahribata tepki vermek amacıyla Başgil'in kişi hakları ve hürriyetleri ile ilgili konuşmalar yaptığını ve yazılar kaleme aldığını ifade etmiştir (Bora, 2018: 94). Başgil ayrıca, CHP dönemindeki hükümet eliyle yapılan dinde reform girişimlerini eleştirmiş, bu konuda bir ihtiyacın olup olmadığına konunun uzmanlarınca karar verilebileceğini belirtmiştir (Başgil, 2007: 144). Ardından Başgil, laikliğin din ve vicdan hürriyetini gerektirdiğinin de altını çizmiştir (Başgil, 2007: 182; Bora, 2018: 94). *Serdengeç'te* de yer alan bir yazısında ise, din hürriyetinin tam olarak sağlanabilmesi için insanların dinî ihtiyaçlarını yerine getirmelerinde hiçbir engel ile karşılaşmamaları¹⁸⁰ gerektiğinin altını çizmiştir (Başgil, Haziran 1952: 5, 6). Başgil'in, bu ifadesiyle DP'ye bu konuda yol gösterme amacında olduğu anlaşılmaktadır.

Başgil'e göre; Yüksek İslam İlahiyat Enstitüsü'nün kurulması gerklidir. Buradan yetişen ehil kişiler, üniversiteler gibi özerk olacak olan Diyanet'i idare etmelidir. Diyanet ancak bu şekilde laikliğe uygun hale gelebilir (Başgil,

¹⁸⁰ Benzer içerikli bir yazı *Sebilürreşad*'ta yer almıştır. Bkz. Sebilürreşad, Eylül 1951, S. 111, s. 171, 172.

2007: 218).

Kaçmazoğlu'na göre çok partili hayata geçilmesinin ardından ülkede laiklik adına yapılanlardan duyulan rahatsızlıklar ancak çekinerek dile getirilebilirken 1950 seçimleri sonrası DP iktidarıyla daha da açıktan edilmeye başlanmıştır. Nitekim Başgil, 1950 seçim sonuçlarını “halkın kendilerine yapılan zulümlere gösterdiği tepki” olarak değerlendirmiştir (Kaçmazoğlu, 2016: 71). Başgil ayrıca, DP iktidarı döneminde irtica yaygaraları yapanların asıl amacının 14 Mayıs 1950 seçimlerinin intikamını almak olduğunu belirtmiştir (Başgil, Nisan 1952, S. 124, s. 378; Kaçmazoğlu, 2012: 114).

Başgil'e göre MP, ülkede dinsizliği önleyecek ve aynı zamanda gerçek laikliği ülkeye yerleştirebilecek bir partidir (Tunaya, 1998: 29). Önce Milliyetçiler Derneği'nin ardından MP'nin kapatılmasını Başgil, antidemokratik bir hata olarak değerlendirmiştir. Ayrıca bu türden icraatın İnönü tarafından bile yapılmamasından dolayı büyük umutlar beslediği DP hakkında hayal kırıklığı yaşadığını belirtmiştir (Bölükbaşı, 2005: 174). Görüldüğü üzere Başgil, DP iktidarının doğrularına doğru derken, yanlışlarına da yanlış diyebilmiştir. Bunun Başgil'deki ölçütü kendi dünyasında var olan değer yargıları olmuştur.

2.2. Eşref Edib Fergan

Eşref Edib, 1912'de hukuk eğitimini tamamlarken bir taraftan da medrese eğitimi almıştır. Edib; *Sırat-ı Müstakim* ismiyle 1908'de yayına başlayan, 183. sayıdan itibaren *Sebilürreşad* ismiyle devam eden, 1925'e kadar yayın hayatını sürdürüp Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılan, 1948'de yeniden yayın hayatına başlayıp 1965'e kadar devam eden derginin hem imtiyaz sahibi hem de yayın sorumlusu olmuştur (Arabacı, 2004: 97; Şentürk, 2019: 301, 303; Ateş, 2018: 261).

Hollanda'da Hristiyan Doğu Bilimciler, din adamları ve misyonerlerden oluşan bir topluluk üç ayrı Batı dilinde İslam

Ansiklopedisi'ni çıkarmışlardır¹⁸¹. Hollanda'da yazılan İslam Ansiklopedisi İslam esaslarına ve inancına saldırılar içermekte olup dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Arabacı, 2004: 122; Şentürk, 2019: 302). Bunun üzerine hem bu duruma tepki göstermek hem de bu alandaki eksikliği gidermek üzere Edib 1940 yılında; arkadaşları İzmirli İsmail Hakkı, Kâmil Miras ve Ömer Rıza Doğrul ile birlikte İslam-Türk Ansiklopedisi'ni yayımlamıştır. Edib, bu faaliyetiyle İslam'a yönelik yapılan kötü muameleye karşı bir bakıma tepkisini göstermiştir (Bora, 2017: 438; Şentürk, 2019: 302). Çok partili hayata geçişin ardından esen demokrasi rüzgârı, din alanında yayın yapma konusunda da bir bahar havası oluşturmuştur.

Sebilürreşad'ı yeniden çıkarmaya başladığı 1948'deki ilk sayısında Edib'in yazdığı tahmin edilen ancak imzasız olan bir yazı yayımlanmıştır. Bahsi geçen yazıda; derginin kapatıldığı 1925'ten itibaren din üzerinde uygulanan baskıdan, masonluğun dine ve dindarlara verdiği zarardan, din ile ilgili tüm oluşumların kapatıldığından bahsedilmiştir. Ayrıca aynı yazıda; okullarda din derslerinin kaldırıldığından, Halk Evleri'nde din ile ilgili kitapların yasaklanmasından, Kur'an okuyanların suç işlediği iddia edilerek cezalandırıldığından, laiklik adı altında bilerek veya bilmeyerek komünizmin ülkeye yerleştirilmeye çalışılmasından bahsedilmiştir. Bahsi geçen yazıda; artık belirtilen olumsuzlukların giderilmesinin zamanının geldiği, ülkede yaşayan diğer dinlere inananların istedikleri dilde ibadet edebildikleri gibi Müslümanların da dilediği dilde ibadetlerinin mümkün olabilmesinin gerekliliği dile getirilmiştir (Sebilürreşad, Mayıs 1948, S.1 s.2; Arabacı, 2004: 123; Şentürk, 2019: 303; Tunaya, 1998: 27). Yukarıda değinilen yazıda ayrıca; demokrasiye, laikliğe ve insan haklarına aykırı tüm kanunların Meclis marifetiyle kaldırılması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bunun yanında tıpkı Kurtuluş Savaşı lideri gibi dergilerinin de; devletin içine yerleşmiş, halk ile devletin bütünleşmesine engel olan masonluğa ve komünizme karşı olduğu ifade edilmiştir (Sebilürreşad, Mayıs 1948, S.1 s.3; Arabacı, 2004: 124).

¹⁸¹ 1936 senesinde dört cilt halinde tamamlanan ansiklopediye 1939 yılında ilave bir cilt eklenmiştir.

Edib bir diğer yazısında; dergilerinin ilerlemeden yana olduğunu, irtica kavramını kullananların asıl amacının muhafazakârları sindirme olduğunu, aslında ülkede mevcut üç tip irtica olduğunu, Kara İrtica'nın Türkleri Hristiyanlaştırmayı hedeflediğini, Sarı İrtica'nın masonluk ve Yahudilik olduğunu, Kızıl İrtica'nın ise komünizm ve dinsizlik olduğunu belirtmiştir. Edib, bu üç yapının Türk milletini çökertmek adına iş birliği yaptığını da ifade etmiştir (Arabacı, 2004: 125; Bora, 2017: 439; Edib, Temmuz 1950. S. 84. s. 241).

Edib, Tek Parti iktidarı için, bürokratların faydasına çalışılan, halkın önem görmediği “*frenk meşreplerin partisi*” değerlendirmesinde bulunmuştur (Yücekök, 1983: 62). *Sebilürreşad* partilere, dine verdikleri değer ölçüsünde değer vermiştir. Örneğin DP'ye, CHP'ye benzediği gerekçesiyle ilk başlarda destek vermemiştir. DP'ye dine bakışının açık olmadığı eleştirisinde bulunmuştur. DP'ye karşı ilk etkili tepkiyi ise 1949'da Bayar'ın Bursa'da yaptığı ziyaret sırasında şeriat hakkında söylediği olumsuz sözler üzerine yapmıştır (Sebilürreşad, Mayıs 1949, S. 42, s. 265-269; Şentürk, 2019: 303). *Sebilürreşad*'ın bu tepkisi üzerine Başbakan Günaltay derginin kapatılmasını istemişse de dergi kapatılmamıştır (Şentürk, 2019: 304). Bu bilgilerden Eşref Edib'in CHP'ye tepki gösterdiği gibi gerektiğinde DP'ye de tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Edib'in buradaki eleştirinin sebebini kendisinin dinî hassasiyetleri teşkil etmiştir.

Sebilürreşad, muhafazakârların 1950'lerdeki sesi olmuştur (Bora, 2017: 438) Ateş'e göre, *Sebilürreşad* öncelikli olarak İslami değerlerin savunuculuğunu yapmıştır. Dergide; Türk siyasetine, İslam hukukuna, ibadete ve İslam tarihine yer verilmiştir. Ayrıca laikliğin dinsizlik olmadığı veya dinin devletten tamamen soyutlanması anlamına gelmediği fikri savunulmuştur. Edib tam tersine laiklik vasıtasıyla dinin ve dinî yaşayışın devlet eliyle güvence altına alınması gerektiği görüşüne sahiptir. Ayrıca okuyucusuna, ilerlemenin kaynağının İslam olduğu bilincini kazandırmayı hedeflemiştir (Ateş, 2018: 261-263). Bunun yanında Edib; 14 Mayıs 1950 seçimleriyle ülkede asıl cumhuriyet döneminin başladığını, öncesindeki zamanda komünizmin ve masonluğun en etkili biçimiyle dinin ve dindarların

üzerine gidildiğini düşünmüştür (Ateş, 2018: 264; Tunaya, 1998: 34).

Edib'in 1950 Nisan'ında yazdığı Partilerin Din Siyaseti başlıklı yazısına göre muhafazakârların beklentilerini karşılayan parti MP'dir (Bora, 2016a: 299; Şentürk, 2019: 304; Edib, Mayıs 1950: 2-11). Edib'ten sonraki derginin en güçlü yazarlarından olan Raif Ongan da Edib ile aynı düşüncededir (Şentürk, 2019: 304). Edib'e göre; halk DP'yi CHP'ye karşı parti teşkilatını tamamlamış olarak görmüş, aslında MP'ye fikren daha yakın olmuş ancak CHP'ye karşı oyların bölünmesi sonucunda yeniden CHP'nin iktidara gelme tehlikesine karşı DP'ye yönelmiştir. Ayrıca, DP'nin seçim öncesinde dinî konulara MP'den daha fazla yer verdiğini ve halka dinî serbestlik vaat ettiğini halkın bu sebeple de DP'ye yöneldiğini, eğer DP vaadinde sadık kalmazsa halkın tepkisinin tıpkı CHP'ye verdiği tepki gibi olacağını ifade etmiştir (Kara, 1998: 54-56 Edib, Mayıs 1950: 39-40).

Edib; CHP döneminde masonların cemiyet kurmalarına müsaade edildiği halde dindar Müslümanların dinî mahiyette cemiyet kurmalarına izin verilmemesi gibi bir yanlışın DP tarafından düzeltilip düzeltilmeyeceğinin, demokrasiye aykırı olan 163. Madde'nin kaldırılıp kaldırılmayacağını izlendiğini ifade etmiştir. Bunun yanında CHP'nin Halk Evleri'ne dinî kitapların girmesini yasakladığını bu türden bir hareketin komünizm faaliyeti olduğunu böylesi bir uygulamanın DP hükümetince kaldırılmasının beklendiğini, DP'nin ancak bu konulardaki müspet fiilleriyle CHP'den ayrılacağını belirtmiştir¹⁸² (Kara, 1998: 57; Ateş, 2018: 264; Edib, Mayıs 1950: 41).

Seçimleri DP'nin kazanması üzerine Edib 14 Mayıs seçim sonuçları için; CHP'nin halkın manevi değerlerine sırt çevirmesi ve saldırması sebebiyle manevi bir cezayla iktidarı kaybettiği, değerlendirmesinde bulunmuştur (Bora, 2016a: 300; Kara, 1998: 49; Edib, Mayıs 1950: 35; Tunaya, 1998: 26). Ayrıca CHP'nin masonlara serbestlik verirken

¹⁸² Edib'in 163. Madde ile ilgili hükümete yaptığı uyarının üzerinden 2 yıl geçmesine rağmen konuyla ilgili herhangi bir değişiklik yapılmadığından *Büyük Doğu*'da Abdurrahman Şeref Laç imzasıyla kaleme alınan yazıda gerçek din hürriyeti için 163. Madde'nin kaldırılması gerektiği bir kez daha belirtilmiştir. Bkz. Laç, 29 Mayıs 1952, s. 2. Aynı konuda benzer uyarılar *Serdenceği*'de de yapılmıştır. Bkz. Koroğlu, Mart 1952, S. 14, s. 6.

muhafazakârlara her türlü dinî yasağı getirdiğini belirtmiştir. Bunun yanında; CHP'lilerin Meclis'te, milletin içinden dinin tamamen çıkarılması için otuz seneye daha ihtiyaç duyulduğunu söylediklerini belirtmiştir (Kara, 1998: 50; Edib, Mayıs 1950: 36). Yine Edib'e göre; CHP lideri Taksim'de yaptığı konuşmada; antidemokratik kanunların, ülkedeki komünistleri ve din hürriyetini engellemek maksadıyla var olduğunu açıklamıştır. Edib, İnönü'nün yaptığı bu açıklamayla CHP'nin dine bakışını açık olarak ortaya koyduğu yorumunda bulunmuştur (Kara, 1998: 51; Edib, Mayıs 1950: 37). Edib ayrıca CHP'nin laiklik kisvesinde dine ve dindarlara engeller çıkardığını, “*Allahu ekber*” diyene dahi en az üç ay hapis cezası verdirdiğini de belirtmiştir (Kara, 1998: 52; Edib, Mayıs 1950. S.78. s.38). Bu ifadeleriyle Edib, CHP'nin din politikasını şartların el verdiği ölçüde eleştirmiştir.

Edib, DP Hükümeti programında yer alan, “*kanunların uygulanmasında dinî hiçbir düşünceye göre hareket edilmeyecektir*” maddesinin¹⁸³ laiklik anlamına gelmediğini, bu tür bir anlayışın demokrasiye de uygun olmadığını, kanunlar hazırlanırken milletin yapısına uygun olarak hazırlanması gerektiğini belirtmiştir (DP Programı, 1946: 4; Edib, 1950b: 70). Bunun yanında DP programında yer alan, “*maneviyatı olmayan milletin yaşayamayacağı*”, ilkesini de takdir etmiştir (Kara, 1998: 65; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s.67). DP'nin programında yer almasına rağmen, MEB'in işleyişinde esas alınacak beyannameye maneviyata önem verildiğinden bahsedilmemesine de dikkat çekmiştir (Edib, Haziran 1950a. S.80. s.70). Hükümet programında ezanın aslından okunması konusuna da değinilmemiş olduğunu ancak Menderes'in konu ile ilgili niyetlerini açıkladığını belirtilmiştir (Kara, 1998: 66; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s. 71). Bunun üzerine Halk Partisi tarafından DP'nin inkılapları yıkmak hedefinde olduğunu belirten açıklamaların geldiğini (Kara, 1998: 67; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s. 71-75), CHP'nin, seçimi kaybetmek pahasına da olsa DP'nin bu fikirlerine destek vermediğini belirtmiştir (Kara, 1998: 71). Ancak ilginçtir ki ezanın aslından okunması konusundaki düzenlemeyle ilgili CHP'den red oyu çıkmamıştır. Konuya karşı çıkan İnönü gibi CHP'liler ise oylamaya katılmamıştır. CHP'den red

¹⁸³ Bahsi geçen madde, DP Programında yer alan 14. Madde'dir.

oyunun çıkmaması için gösterilen bu çabanın sebebi olarak, çok partili hayatta artık CHP'nin rakibinin olması ve partilerin halkın teveccühüne ihtiyaç duyması belirtilebilir.

Edib kaleme aldığı yazıda Menderes'in; ezan yasağını ve yasak sebebiyle “*Allahu ekber*” diyenlerin hapsilere atılmasını anlayamadığına dair ifadelerine yer vermiştir. Aynı yazıda, Menderes'in; böyle bir icraatın taassubu kırmak için uygulamasını, makul karşılamadığı belirtilmiştir (Kara, 1998: 73; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s. 72). Ardından Edib, hükümetin yapacağı düzenleme ile ezanın aslından okunabilmesini milletin beklediğini belirtmiştir (Kara, 1998: 76; Edib, Haziran 1950a. S. 80. s. 77,78). Ayrıca *Sebilürreşad*'ta Başbakan Menderes'e ve Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'na ithafen kaleme aldığı yazıda; CHP hükümeti döneminde laiklik adına dinsizlik yapıldığını hatta Başbakan Saraçoğlu'nun, kendi dinsizliğinin taassup derecesinde olduğunu beyan ettiğini, Recep Peker'in başbakanlığı döneminde Meclis'te, dinin zehir olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Sonrasında ise Edib, diğer din mensuplarının kendi dinlerinin gereği olan ibadetlerini rahatlıkla ifa ederlerken Müslümanların din dillerinde ibadet etmelerinden dolayı hapsilere girdiğinden bahsetmiştir (Kara, 1998: 77, 78; Edib, Temmuz 1950. S. 84. s. 130). Edib; Başbakan Yardımcısı Samed Ağaoğlu'nun DP Muğla İl Kongresi'ndeki ve Millî Eğitim Bakanı Tefik İleri'nin Samsun'daki konuşmasında, milletin artık ibadetlerinde serbest olduğunu¹⁸⁴ belirtmelerine rağmen 163. Madde'nin hâlâ yürürlükte olmasından dolayı Ağaoğlu ve İleri'nin söylediklerinin gerçekleşmesi için Türk Ceza Kanunu (TCK)'nun bahsi geçen maddesinin kaldırılması gerektiğini ima etmiştir.

Edib, geçmişteki CHP iktidarının irtica kılıcıyla din ve inananlar üzerinde baskı kurduğunu, yeni hükümetin ise 163. Madde'nin önceki hükümet döneminde yürürlüğe girdiğini söyleyerek kendilerini savunduğunu belirtmiştir. Edib'e göre bu maddenin yürürlüğe girmesi çalışmalarını sırasında muhalefetteki Demokratların karşı çıkmaları üzerine dönemin Başbakanı

¹⁸⁴ Bahsi geçen konuşmada İleri ayrıca açılan imam hatip okullarının sayısının artacağını da belirtmiştir. Bkz. Vatan, 11 Ağustos 1952, s. 3.

Günaltay, bu maddeyi uygulamayacaklarını belirtmiş, ardından Günaltay gerçekten de bu maddeyi uygulamamıştır. Edib, DP'nin iktidara gelmesinin hemen akabinde 163. Madde'yi uygulamaya koyduğunu bu sebeple pek çok kişinin haksızlığa uğradığını belirtmiştir (Kara, 1998: 83-85). Edib'e göre, milletin din özgürlüğünü engelleyen bir diğer kanun da Cemiyetler Kanunu'dur.¹⁸⁵

Ayrıca Edib; Rusya'dan başka hiçbir yerde dini cemiyet kurmanın yasak olmadığını, ülkedeki gayrimüslimlerin cemiyetlerinin olduğu halde Müslümanların Cemiyetler Kanunu'nun getirdiği yasaktan etkilendiğini, yasağı getiren Halk Partisi'nin Müslümanlara göz açtırmamak niyetinde olduğunu, İlim Yayma Cemiyeti (İYC)'nin ve İDP'nin aynı maddeye dayanarak mahkemeye sevk edildiğini belirtmiştir (Kara, 1998: 86; Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938: 10272). Edib'in, hükümetin din konusundaki icraatlarını eleştirilerinden anlaşıldığı üzere Edib, DP iktidarından beklediğini görememiştir. Edib, muhafazakârlar ile birlikte umduklarını bulamadıklarını¹⁸⁶ açıkça belirtmiştir. Buradan da Edib'in DP'ye olan bağlılığının DP'nin din konusundaki icraatları ile orantılı olduğu, dolayısıyla taassupla bir bağlılık olmadığı anlaşılmaktadır.

1953'e gelindiğinde Edib, inançlı olan halkın Menderes'e teveccühüne rağmen Menderes'in daha ziyade masonların ve "*inkılap softalarının*" isteklerine göre hareket etmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir¹⁸⁷ (Bora, 2016a: 345; Kara, 1998: 88-94).

¹⁸⁵ Edib *Sebilürreşad*'ta kaleme aldığı yazısında, din hürriyeti konusunda geçmişle kıyaslandığında önemli adımlar atılsa da dinî özgürlüğün henüz tam anlamıyla gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Bkz. Edib, Ağustos 1952, S. 132, s. 98-101.

¹⁸⁶ Atılhan imzasıyla *Hür Adam*'da kaleme alınan 'Zulmün Sesi Yükseldi' başlıklı makalede, hükümetten inananların beklediklerini görememelerinin verdiği hayal kırıklığı açık biçimde belirtilmiştir. Bkz. Atılhan, 1 Mayıs 1951, s. 1.

¹⁸⁷ Bununla birlikte Edib; milletin yöneticilerinden duymak istediği sözleri ve görmek istediği uygulamaları Başbakan'ın gerçekleştirdiğini, bu sebeple Başbakan'a muhabbet duyduklarını ancak hâlâ inananlara baskıların devam ettiğini çeşitli örnekleriyle beyan etmiştir. Bkz. Edib, Şubat 1953, S. 143, s. 306-313. Buradan da anlaşıldığı üzere muhafazakârlar tüm yaşadıkları olumsuzluklara rağmen Menderes'in şahsından ümitlerini kesmemişlerdir. Kendilerine Menderes'in yardım edebileceği inancındalardır.

Muhafazakâr kesim tarafından kabul gören, laikliğin insana ait bir sıfat olmayıp devletin bir sıfatı olduğuna dair anlayışın fikir babası Edib'tir. Kendisi 1953'te şeriat hükümlerinin de dikkate alınarak din ve vicdan özgürlüğü doğrultusunda en doğru hükümlerin yer alacağı millî yapıya özdeş bir hukukun oluşturulması önerisinde bulunmuştur (Bora, 2017: 439). Edib, gerçek milliyetperver olmak için hakiki bir Müslüman olmanın gerekliliğini belirtmiş (Bora, 2018: 127) ve gerçek bir Müslüman'ın; dini ve aile hayatını reddeden komünizme düşman olacağını ve asla komünist olamayacağını ifade etmiştir (Tunaya, 1998: 35). Buradan da anlaşıldığı üzere Edib dindar bir Müslüman olarak komünizm karşıtıdır ve milletin komünizme kaymaması için gayret içinde olmuştur.

2.3. Osman Yüksel Serdengeçti

Dönemin muhafazakârlar arasında, adı sıklıkla anılan kişilerden biri de Serdengeçti'dir. Osman Yüksel, Ankara Üniversitesi'nde öğrenciliği sırasında Mayıs 1944'te yaşanan olaylara karıştığı gerekçesiyle¹⁸⁸ Alparslan Türkeş ve Nihal Atsız ile birlikte cezaevine girmiştir. Hapisten çıkmasının ardından okula devam etme isteği reddedilince dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e yazdığı "*Yüksek Makamın Alçak Vekiline*" hitabıyla başlayan mektup sebebiyle yeniden tutuklanmıştır (Şentürk, 2019: 298). Bu da Serdengeçti'nin soy ismi ile müsemma bir karakter olduğunu ve doğru bildiğini söylemede hiç çekinmediğini gösteren önemli bir örnektir.

Osman Yüksel'in yukarıda bahsedilen, Yücel'e yazdığı mektup dolayısıyla aldığı hapis cezasının ardından *Serdengeçti* dergisi yayımlanmaya başlanmıştır. Derginin kapağında "*Hakka tapar, balkı tutar*" ifadeleri yer almış, 1947'deki ilk sayısında Serdengeçtiler imzasıyla "*Yolumuz-Bizim Milliyetçiliğimiz*" başlığı ile kaleme alınan yazıda, sonraki senelerde milliyetçilerin diline dolanan bir slogan olan "*Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız*" ifadelerini kullanmıştır (Şentürk, 2019: 298; Serdengeçti, 1947, S. 1. s.3; Ateş, 2018: 274). *Serdengeçti* inancılı duruşunu ve dolayısıyla muhafazakârlığını "*Allab'a, millete, vatana koşanların dergisi*" sloganıyla da açıktan belli etmiştir (Ateş, 2018: 274). 1947-1960 arasında

¹⁸⁸ Bahsedilen olay Irkçılık-Turancılık Davasıdır.

yayımda olan *Serdengeçti*'nin Anadolu insanı üzerindeki tesiri, toplamdaki 33 sayısından çok daha fazla olmuştur (Çınar ve Gencil Sezgin, 2013: 331).

Serdengeçti'nin Mayıs 1947'de çıkan 2. sayısında Salim Zeki imzasıyla “*En Büyük Hakikat Susturuldu, En Büyük Kitap Arka Sokaklara Atıldı, Felaketimizin Sebebi Budur*” başlığı altında yayımlanan yazıda, mevcut iktidarın ve etrafında toplanmış olan kişilerin Kur'an'ın hükümlerine aykırı davrandıkları değerlendirilmesinde bulunulmuştur (Şentürk, 2019: 299; Zeki, 1947: 6). Dergi, ilk sayısında yer alan “*Değişmeyen Zihniyet*”, “*Bir Nesli Nasıl Mahvettiler?*”, “*Çocuklarımıza Neler Öğretiyoruz?*” başlıklı yazılarla Halk Partisi politikalarına karşı olduğunu ifade ederek eleştirilerini açıkça belirtmiştir (Ateş, 2018: 274; Serdengeçti, 1947, S. 1. s. 5; Zeki, 1947: 6, 7; Serdengeçti, 1947, S. 1. s. 18).

Serdengeçti, üniversitelerde inanmayan kişilerin kurduğu sistem dolayısıyla gençlerin ahlaksızlık ve dinsizlik üzere yetiştiği konusunda eleştiriler yapmıştır. Sonrasında kendisinin ve kendisi gibi bu konularda derdi olanların savcılar tarafından cezalandırılmasını, ancak komünistlere herhangi bir müdahalenin olmamasını da eleştirmiştir. (Serdengeçti, Mayıs 1950, S. 10, s. 12). Bunun yanında, Bolşeviklerin Rusya'da dini ortadan kaldırmaya çalıştıkları gibi CHP'nin döneminde de Türkiye'de dinin etkisinin yok edilmeye çalışıldığını ifade etmiştir (Serdengeçti, Haziran 1952, S. 15-16, s. 12). *Serdengeçti*'de benzer içerikli bir yazı Edib tarafından kaleme alınmıştır (Serdengeçti, Haziran 1952, S. 15-16, s. 14).

Serdengeçti'nin Adana Bayii Osman Yüksel'in yazıtanesine gelip, CHP hakkında bu kadar kötileyici yazıları olmasa derginin daha fazla satabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Serdengeçti, Adana Bayii'ne; ülkesini çok sevmesine rağmen CHP'nin kendisini vatan haini suçlamasıyla hapse attığını, hapiste aylarca işkenceler ve zulümler gördüğünü, CHP'nin 1950'ye kadar kendisine oy vermeyenleri vatan haini ilan ettiğini, 1950'den sonra ise kendisine oy vermeyenleri Atatürk düşmanı ilan ettiğini belirtmiştir (Bakiler, 2019: 133-137). Serdengeçti bu ifadeleriyle CHP yönetimine ve anlayışına duyduğu hissiyatı açıkça ortaya koymuştur.

Osman Yüksel; 1950 seçimleri sonrasında milletin geçmiş yönetimden kurtulduğunu, kendi istediğini iktidar yaptığını, dolayısıyla yeni hükümet eski hükümetin yaptıklarını yaparsa halkın yenisini de göndereceğini belirtmiştir¹⁸⁹ (Serdengeçti, Eylül 1950: 15). Menderes'in Antalya'da yaptığı konuşmasında kendisine laiklik konusunda taviz verdiğine dair yapılan eleştiriler için sarf ettiği; *‘Bu kanunlar acaba hangileridir ve tavizler hangi tavizlerdir? Galiba ezanın Türkçe ve Arapça okunmasının ve vicdan hürriyeti üzerinde yapılan baskının kaldırılmasını kastediyorlar. Eğer inkılap kanunları bugüne kadar halk tarafından benimsenmemişse, jandarma zoru ile yürütülecekse, milli vicdanın hilafına olan bu kanunları kaldırmak demokratik bir idarenin başta gelen vazifesi olmak icap eder.’* ifadeleri üzerine Osman Yüksel, Menderes'i desteklediğini ve yanında olduğunu belirtmiştir (Serdengeçti O. Y., Haziran 1952, S. 15-16, s. 25).

Ancak 1952'ye gelindiğinde Malatya Hadisesi sonrasında yaşanan gelişmeler karşısında Osman Yüksel, *Serdengeçti?* de kaleme aldığı yazıda;

“Millet Adnan Menderes'i seviyor; neden? ‘Dinimizi baskıdan kurtardık’ dediğinden. ‘Sağcılarla solcular, bir arada harman edilemez, bu memleket sağcılardan hiçbir zaman zarar görmemiştir’ dediğinden. ‘Zorla polis ve jandarma kuvvetiyle inkılap olmaz, demokrat bir idare bunu tasvip edemez’ dediğinden. Bu ve buna benzer, şimdiye kadar hiçbir devlet adamının ağzından böyle sözler duymadığından dolayı bu Müslüman halk Menderes'i seviyor. Müfrit CHPliler bir tarafa, baştanbaşa bütün Anadolu bu fikirde. Menderes mümin gönüllerin en derin yerlerinde sessizce alkışlanıyor. Müslüman bir Türk çocuğu, bir Anadolu çocuğu olarak ve bu kitlelere hitap eden, onlardan her hafta yüzlerce mektup alan, bu suretle geniş halk kitlelerinin kanaatlerini öğrenmek imkânını bulan bir insan olarak bunu söylüyorum, yazıyorum.

Yalnız şunu itiraf edelim ki zaman zaman şüpheye düştüğümüz de oluyor, acaba.. acaba.. Şüpheden bir türlü kurtulamıyoruz. Acaba Menderes siyaset mi yapıyor? Büyük Doğu niçin kapatıldı? Serdengeçti askeri mahkemeye niçin verildi? Çorum-Ankara kongrelerinden halkın vicdanından, halkın imanından kopan dilekler nasıl ört-bas edildi? ... Madem ki demokrasi var,

¹⁸⁹ Bu yazıyla Serdengeçti, muhafazakârların DP hükümetinden beklentisini dile getirmiştir.

madem ki bu idare halk idaresidir. O halde, bu istekler baştakilerin fikrine uysun, uymasın, onlar milletin isteğini yerine getirmekle mükelleftirler. Halkın isteği nedir, kötü bir şey mi?

Halk bir sürü kepaşeliklerin önüne geçilmesini, inandığı, bağlandığı mukaddes kitabının mekteplerde okutulmasını istemiş. ... Rusya'da dahi menedilen çıplak kadın teşbirinin önüne geçilmesini istemiş.

... Biz, bu vatanın öz çocukları yeter artık! Yeter... diyoruz. Bu Müslüman, Türk milleti kendi sesini ne zaman duyuracak? Kendi nizamını ne zaman kuracak?! Seçenlerin fikri başka, seçilenlerinki başka... Bu hal dahi ne vakte kadar sürecek Ya Rabbi! Baş başka, kıyruk başka. İşte Halk Partisi bunun için yıkıldı. İbret almalsınız ibret. Vicdanlardan baskıları kaldırdık diyen Menderes nerdesin! Millet evvel Allah sonra sana dayanıyor. Sana bakıyor. Göster kendini... Bu memlekette demokrasi ya vardır ya yoktur. Bunun ikisi ortası olamaz. Biz olduğuna kanıız. Bekliyoruz. Yüzümüzü kara çıkarma!"

ifadelerini kullanmıştır (Serdengeçti, Ekim-Kasım 1952: s. 13). Osman Yüksel bu ifadelerle Menderes'ten muhafazakârların beklentisini bir kere daha dile getirmişti.

Bunun yanında Serdengeçti, 10 Ağustos 1952'de *Bağrıyanık* isimli bir mizah gazetesi çıkarmış, gazetenin isminin üzerinde "*Hak Yolunda Bağrıyanık Yolcular*" sloganı kullanılmıştır. Şentürk'e göre *Bağrıyanık* inanç mücadelesini esprili eleştirilerle gerçekleştirmiştir (Şentürk, 2019: 298; Bağrıyanık, 10 Ağustos 1952, s.1).

Serdengeçti'de Osman Yüksel, sıklıkla Ayasofya'yı konu almış ve bu mabedin üzerine zincir vurulduğunu bir an önce hürriyetine kavuşması gerektiğini vurgulamıştır. Dergide milliyetçilik İslam ile yoğrularak verilmiştir. Bu da Necip Fazıl'ın milliyetçilik anlayışı ile uyum göstermiştir. Serdengeçti, Malatya Hadisesi akabinde tutuklanmış, 11 ayın sonundaki ilk duruşmasında serbest bırakılmıştır (Şentürk, 2019: 299; Ateş, 2018: 274). Muhafazakâr bir iktidarın olduğu düşünülen dönemde böylesi bir durumun gerçekleşmesi oldukça ilgi çekicidir. Menderes'in Malatya Hadisesi sonrası

kendini aklayabilmek adına bu tür gelişmelerin yaşanmasına müsaade ettiği anlaşılmaktadır.

Osman Yüksel anılarında, Said Nursi'yi Isparta'da ziyarete gittiğinde kendisine; Malatya Hadisesi vesilesiyle hapse girdiğini, Halk Partisi iktidarı döneminde de hapse atıldığını belirtmiştir. Bunun üzerine Said Nursi'nin kendisine, İslam davası uğruna gerekirse hapse de girileceğini söylediğini belirtmiştir. Ardından Nursi'nin; Halk Partisi'nin kol kestiğini, Demokratların ise parmak kestiğini dolayısıyla ehven-i şer olarak değerlendirilmesi ve Halk Partisi'ne karşı Demokratların desteklenmesi gerektiğine dair ifadesini aktarmıştır (Akgündüz, 2015: 553). Osman Yüksel Serdengeçti ile Said Nursi arasında geçen yukarıdaki konuşmadan; dönemin muhafazakârlarının DP Hükümetine kötünün iyisi nazarıyla baktıkları, geçmiş dönemde dine ve dindarlara yapılanlarla kıyaslandığında DP'ye destek vermenin gerektiğini düşündükleri, Serdengeçti'nin de Nursi'nin bu doğrultudaki görüşlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de çok partili hayata geçiş sonrasında oluşan nispi serbestlik ortamı, dindarların yaşamak istedikleri dinî hayat konusunda kısmi rahatlık sağlamıştır. Bununla birlikte gerek Menderes gerekse DP, laiklikten asla ödün vermediklerini ispata mecbur kalmışlardır. Bu doğrultuda yapılan uygulamalar dönemin dindar halkı tarafından olduğu kadar muhafazakâr aydınlarca da tepkiyle karşılanmıştır. Ali Fuat Başgil, Eşref Edip ve Osman Yüksel Serdengeçti CHP iktidarı sürecinde yaşananlardan dolayı rahatsız olsalar da bu durum DP iktidarını koşulsuz desteklemelerine sebep olmamıştır. Bununla birlikte Menderes'in, iktidarın hemen başında dinî hayat ve dindarlar için dile getirdiği müsamahakâr hatta destekleyici açıklamaları isimleri sayılan aydınlarla birlikte dönemin diğer önde gelen muhafazakârlarının da Menderes'i desteklemesine yol açmıştır.

DP iktidarı öncesinde dinî konularda yapılan uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda, muhafazakârların DP iktidarıyla tam manasıyla bir rahatlık yaşamasalar da nispi bir ferahlığa kavuştukları ve bu durumun farkında oldukları görülmektedir. Bunun yanında hükümetin zaman içinde

inişli çıkışlı politikalarından da etkilendikleri ve bu sebeple duydukları rahatsızlıkları dile getirdikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla bugüne kadar genel kabul gören, CHP iktidarının ardından Menderes hükümeti döneminde muhafazakârların dini konuda bütünüyle bir özgürlük yaşadığı görüşünün tam olarak doğruyu yansıtmadığı görülmüştür. Bunun yanında bu çalışma, gelecekte yapılacak olan; “*Türkiye’de din politikaları*”, “*Üçüncü Menderes İktidarı Döneminde Din Politikaları*”, “*Dördüncü Menderes İktidarı Döneminde Din Politikaları*”, “*1950-1960 Arasında Türkiye’de Din Politikaları*” gibi konuları içeren araştırmalara ışık tutabilir.

Kaynakça

Akgündüz, A. (2015). *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursi ve İlmî Şahsiyeti / Beşinci Kitap (Yeni Said 1949-1957)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Aktay, Y. (2006). İslamcılıkta Muhafazakâr Bakiye. T. Bora, & M. Gültekinçil içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 346-360. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arabacı, C. (2004). Eşref Edib Fergan ve Sebilürreşad Üzerine. T. Bora, & M. Gültekinçil içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 96-128. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ateş, S. (2018). *Türkiye’de Din Politikaları ve Din-Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Atilhan, C. R. (1 Mayıs 1951). Zulmün Sesi Yükseldi. *Hür Adam*, s.1.

Bağrıyanık (10 Ağustos 1952). Hak Yolunda Bağrıyanık Yolcular. s. 1.

Bakiler, Y. B. (2019). *Serdengeçti Geldi Geçti*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.

Başgil, A. F. (Nisan 1952). İrtica Yoktur Efendiler. *Sebilürreşad*. S. 124. s.378.

Başgil, A. F. (Haziran 1952). Laiklik Meselesi ve Din Hürriyeti. *Serdengeçti*, S. 15-16. s. 1, 3.

- Başgil, A. F. (2007). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Bora, T. (2016a). Adnan Menderes. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. s. 331-348. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2018). *Türk Sağının Üç Hali - Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T., & Erdoğan, N. (2006). "Biz Anadolu'nun Bağrı Yanık Çocukları..." Muhafazakâr Popülizm. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 632-644. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, D. (2005). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi (1946) Demokrat Parti Programı. s. 4.
- Çetinsaya, G. (2004). İslamcılıktaki Milliyetçilik. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 420-421. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çınar, M. (10 Temmuz 2020). Islamist Activism in Turkey. *The Oxford Handbook of Turkish Politics*. (G. M. Tezcür, Dü.) Oxford, İngiltere: Oxford University Press.
- Çınar, M., & Gencel Sezgin, İ. (2013). Islamist Political Engagement in the Early Years of Multi-party Politics in Turkey: 1945-60. *Turkish Studies*. C. 14. S. 2. s. 329-345.
- Demirli, A. (2020). *Demokrat Parti ve Laiklik*. İstanbul: Nota Bene Yayınları.
- Duman, D. (1997). *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Duman, D. (Mart 2016). Demokrat Parti'nin İslami Gazete ve Dergilerle İlişkisi (1946-1960). *Tarih Okulu*. S. 25. 127-154.

Edib, E. (Nisan 1950). Partilerin Din Siyaseti. *Sebilürreşad*. C. IV. S.76. s. 2.

Edib, E. (Mayıs 1950). Hakka Arka Çevirenlerin Akibeti. *Sebilürreşad*. C. IV. S. 78. s. 35-42.

Edib, E. (Haziran 1950a.). Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi. *Sebilürreşad*. C. IV. S. 80. s. 66-78.

Edib, E. (Temmuz 1950). Hakiki Laiklik ve Hakiki Cemaati İslamiye. *Sebilürreşad*. S. 84. s. 130-133.

Edib, E. (Ağustos 1952). Müslüman Türk Milleti Din Hürriyetine Tamamen Sahip midir? *Sebilürreşad*. S. 132. s. 98-101.

Edib, E. (Şubat 1953). Başbakanla Bir Hasbihal. *Sebilürreşad*. S. 145. s. 306-313.

Güzel, M. (2006). Necip Fazıl Kısakürek. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 334-345. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kaçmazoğlu, H. B. (2016). *Türk Sosyolojisinde Temalar 1 Türkcülük-İslamcılık-Muhafazakârlık*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kara, İ. (1998). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 3 Metinler Kişiler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Koroğlu, S. (Mart 1952). 163. Madde'nin Tenkidi (Kanun Yazılırken). *Serdengeçti*, S. 14. s. 6

Laç, A. Ş. (29 Mayıs 1952). Din Hürriyeti Nasıl Olur. *Büyük Doğu*, s. 2.

Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, N. (2004). Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bakış. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. s. 411-419. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, N. (2006). Muhafazakârlık ve Laiklik. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Muhafazakârlık*. s. 314-345. İstanbul: İletişim Yayınları.

Nursi, B. S. (2017). *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Envar Neşriyat.

Omur, S. (19 Mart 1954). Adliye Vekilinin Dikkat Nazarına Koyuyoruz. *Hür Adam*, s. 1, 4.

Önder, T. (2006). Ali Fuad Başgil. T. Bora, & M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık*. C. 5. s. 291-301. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztemiz, M. (1997). *Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları*. İstanbul: Pencere Yayınları.

Resmî Gazete (14 Temmuz 1938). 3512 Sayılı Cemiyetler Kanunu. S. 3959.

Resmî Gazete (20 Ekim 1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. S. 17844.

Sebilürreşad (Mayıs 1948). Allah'ın İnayetiyle Sebilürreşad'a Başlıyoruz. S. 1. s.2-4.

Sebilürreşad (Mayıs 1949). Mahut Hadiseyi Çıkaran Kimlerdir? S. 42. s.265-269.

Sebilürreşad (Eylül 1951). İmam-Hatip Mektepleri. S. 110. s. 153.

Serdengeçti (1947). Yolumuz-Bizim Milliyetçiliğimiz. S.1 s. 3.

Serdengeçti (1947). Değişmeyen Zihniyet. S. 1. s. 5.

Serdengeçti (1947). Çocuklarımıza Neler Öğretiyoruz. S. 1. s. 18.

Serdengeçti (Mayıs 1950). Şahsiyeti Maneviye. S. 10. s. 12.

Serdengeçti (Eylül 1950). Bundan Sonra Serdengeçti. S. 11. s. 15.

Serdengeçti (Haziran 1952). Komünizm Dinin Bir Numaralı Düşmanıdır. S. 15-16. s. 12.

Serdengeçti (Haziran 1952). HP Dinsizleri Dinimizi Nasıl Mahvetmek İstediler? S. 15-16. s. 14.

Serdengeçti (Ekim-Kasım 1952). H. Fehmi Ustaoglu Diyor ki. S. 19-20. s. 13.

Serdengeçti, O.Y. (Mart 1952). Said Nur ve Talebeleri. *Serdengeçti*. S. 14. s. 5.

Serdengeçti, O.Y. (Haziran 1952). Yaşa Be Menderes. *Serdengeçti*. S. 15-16. s. 25.

Şentürk, H. (2019). *İslamcılık - Türkiye'de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi*. İstanbul: Çıra Yayınları.

Şimşir, E. (2017). *Laiklik Teorileri Açısından 1938-1950 Dönemi Türkiye'sinde Laiklik Anlayış*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Tunaya, T. Z. (1998). *İslamcılık Cereyanı*. C. 3. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Yücekök, A. (1983). *100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Zeki, S. (1947). Bir Nesli Nasıl Mahvettiler? *Serdengeçti*, S. 1. s. 6.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları